

Ulrik Langen

Struensee – en urolig nat og hvad deraf fulgte

Redaktionel forbemærkning

Artiklens forfatter, Ulrik Langen, er professor i Historie ved Københavns Universitet. Udgivet i sammenhæng med udstillingen på Teatermuseet i Hofteatret 2012-2013: *Struensee – faldet*. *Struensee – Faldet* er en nok udstilling om Struensee, men lige så meget om den offentligheds- og mediekultur, som Struensee var afgørende med til at skabe, men som han selv blev offer for i 1770'erne. Den dramatiske historie om Struensee fortælles i selvsamme historiske interiører på Hofteatret, hvor Struensee tilbragte sin sidste aften i selskab med Kong Christian 7 og Dronning Caroline Mathilde. Udstillingen viser i en række tableauer med billeder, historiske dokumenter, film og kunstneriske bearbejdningshistorien om Struensee og hans bratte stormløb på magtens centrum og lige så bratte fald fra magtens tinde.

Og det præcis er disse temaer og disse hændelser på Hofteatret og i den følgende tid til halshugningen af Struensee på Fælleden, som Langens fortælling beretter om. Artiklen er en let bearbejdet udgave af de afsnit i Langens biografiske fortælling *Den afmægtige – en biografi om Christian 7* (2008). For noter og referencer henvises til selve bogen.

En urolig nat

Da kongeparret var tilbage på Christiansborg ved juletid, begyndte den sædvanlige forlystelsesgænge med ugentlige maskerader og teaterforestillinger. Den 8. januar var herskaberne til italiensk opera i Hofteatret. Men underholdningen blev indirekte forstyrret. Alle de afskedigede garderofficere var nemlig mødt op i Hofteatret klædt i sort. De var blevet forbudt at bære deres uniformer efter afskedigelserne og ville nu vise deres utilfredshed. Til stor ærgrelse for Struensee lagde Christian mærke til officerernes demonstration.

Tre dage senere holdt kongeparret nytårsaudiens for enkedronning Juliane Marie og arveprins Frederik. Hele sommeren havde man undgået hinandens selskab og var kun nødtvungent stillet op til formelle sammenkomster. Selvom der kun var få kilometer mellem Hirschholm og Fredensborg Slot, hvor Juliane Marie og arveprinsen opholdt sig, var den mentale afstand enorm. Struensee og Brandt havde kun hån til overs for den tilknappe enkedronning og den middelmådige arveprins og ønskede ikke, at hoffet skulle belemres med deres tilstedeværelse. Heller ikke Christian havde noget udtalt ønske om at se sin familie. Nu var alle tilbage på Christiansborg for vinteren og man kunne ikke på samme måde undgå hinandens selskab. Men arveprinsen blev stadig holdt borte fra hofforlystelserne. Han kunne ikke en gang øve sig i ridning, fordi slotets ridehus var lukket for ham.

Den 17. januar var der maskebal på Hofteatret. Inden ballet holdt kongeparret et theselskab i Caroline Mathildes gemakker for en lille udvalgt skare. Ud over kongeparret var Struensee og Brandt til stede sammen med de nærmeste af dronningens hofdamer og kabinetsministerens venner. Reverdil var der også. Fra dronningens gemakker bevægede gæsterne sig parvis ned til maskeballet på Hofteatret anført af Christian og Caroline Mathilde.

Maskeballet startede kl. 20. De tider, hvor et maskebal startede ved 23-tiden for at fortsætte til langt ud på natten, var forbi. Nu kørte hoffet efter en mere borgerlig tidsplan. Alle personer i rangen var inviteret og kunne på deres billetter læse deres adgangsløsen. Når de ankom til Hofteatret ville vagterne råbe: "Kongens vel". Dertil skulle gæsten svare: "Landets bedste". Maskeballet forløb som så mange andre gange før. Hoffet dansede lystigt anført af Brandt,

Struensee og Caroline Mathilde. Også arveprinsen dansede flittigt og fik endda aftenens sidste dans med Caroline Mathilde. Christian dansede ikke. Han ville hellere spille *loup* ved et af de opstillede spilleborde. Klokkeren tolv forlod han Hofteatret. Brandt fulgte ham, men vendte tilbage til Hofteatret, så snart Christian var lagt i seng. En times tid senere sluttede ballet. Caroline Mathilde og Struensee fulgtes derfra og vendte tilbage til deres værelser på slottet. Brandt tilbød et par hofdamer at slutte aftenen hjemme hos ham med en kop the, men damerne takkede nej. De var for trætte.

Mørket havde lagt sig over slottet og alle var gået til ro. Ingen mærkede, at soldater blev placeret forskellige steder på slotsgangene. I arveprins Frederiks forgemak mødtes en lille gruppe med enkedronningen og arveprinsen. Arveprinsens tidligere lærer og nu kabinetssekretær, Ove Guldberg, og grev Rantzau var også til stede. Dertil to højtstående officerer; regimentschef von Köller og generalmajor Eichstedt. Hver især var de ledere af de regimenter, der dels udgjorde ryggraden i Struensees militarisering af hovedstaden, dels havde fået til opgave at beskytte kongefamilien efter livgardens opløsning. De to generaler havde medbragt en håndfuld betroede officerer. Sidst, men ikke mindst, mødte N.J. Jessen; en gammel mand, der tidligere havde været kammertjener for Frederik 5. Han kendte slottet som sin egen bukselomme og havde fra sin ansættelsestid stadig nøgler til alle døre.

Selskabet delte sig i to grupper. Anført af den gamle kammertjener Jessen bevægede den ene gruppe, der bestod af enkedronningen, arveprinsen, Rantzau og fem officerer, sig gennem slottets mørke gange og ned ad en hemmelig trappe til Christians soveværelse. Man havde overtalt livkirurg Brieghel til at udlevere nøglen til Christians værelse. Stille blev døren låst op og den lille gruppe gik ind i soveværelset, hvor Christian lå sovende i sin seng. To officerer tog opstilling ved den ene af værelsets fløjdøre, der førte ind til konsejlsalen. To andre officerer stillede sig ved den anden fløjdør, der førte ind til kabinettet – det lille rum, der adskilte kongeparrets soveværelser. På den måde kunne hverken Caroline Mathilde eller nogen andre komme ind, hvis de skulle høre mistænkelig støj fra Christians værelse.

Christian blev vækket af enkedronningen og blev skrækslagen ved synet af gæsterne. Rundt om i værelset stod officerer, der sikkert kun har kunnet skimtes som mørke skikkelser i skæret fra de medbragte lysestager. Ved hans seng stod hans stedmor – flankeret af hans halvbror i uniform – og talte til ham. Den angst, der i det sidste års tid havde vokset til i ham, må have nået et højdepunkt i dette øjeblik. I en af beretningerne fortælles det, at Christian rejste sig op i sengen og i fortvivlet angst begyndte at bede. Juliane Marie fortalte Christian, at Caroline Mathilde og Struensee stræbte ikke bare ham, men hele det kongelige hus, efter livet. Den vanære, som dronningen og Struensees forhold bragte over kongehuset, måtte hævnnes. Enkedronningen lagde nogle papirer frem og bad Christian underskrive dem, ”da hans trones sikkerhed og den hele kongelige families vel tillige med undersåtternes lykke helt og holdent beroede derpå”. For at styrke appellen til Christian gjorde Rantzau og generalmajor Eichstedt efter sigende knæfald for kongens seng. ”Bleg som et lig og skælvende som et espeløv spurgte han atter, hvad man ville have af ham. De måtte gerne tage både riget og kronen, når bare han måtte beholde livet”, fortælles det i en anden beretning.

Enkedronningen forklarede indholdet af papirerne, men Christian var modvillig og paralyseret af angst. Juliane Marie bad ham igen underskrive, mens Brieghel blev beordret til at bringe pen og blæk. Til sidst satte Christian sin signatur på dokumenterne. Arveprins Frederik kontrasignede papirerne og gav dem til Eichstedt, der forlod gemakket. Derefter blev Christian hastigt klædt på. Først nu vågnede Schack, der havde sovet i Christians værelse. Han steg forvirret ud af sengen. I nattøj stod han pludselig ansigt til ansigt med enkedronningen og arveprinsen. Da han så de forsamlede, ville han forlade værelset, men Juliane Marie beordrede ham til at blive. Juliane Marie førte Christian sammen med arveprinsen og to officerer - til sine gemakker. Rantzau og et par officerer blev tilbage i Christians værelse og holdt øje med døren ind til Caroline Mathildes soveværelse. Rantzau benyttede ventetiden til at udspørge Schack om forskellige ting.

Den anden gruppe, der havde forladt arveprinsens gemak, drog med regimentschef Köller i spidsen til Struensees lejlighed. Uden en skriftlig ordre

fra kongen, men med afsæt i en mundtlig befaling fra enkedronningen, blev Struensee arresteret. Dernæst kom turen til Brandt og livlæge Berger. Da Brandt blev vækket af officerer med en arrestordre, havde han helt uforstående sagt: "Hvem? Mig, grev Brandt?" Han bøjede sig dog for overmagten og tilføjede, at han "havde god samvittighed, han havde ikke blandet sig i noget, og hvad de andre havde imellem sig, kom ikke ham ved". Hver især fulgte de tre arresterede roligt med officererne ned til nogle ventende vogne, der førte dem til Kastelet.

Da Christian var ankommet til enkedronningens gemakker, fik han serveret the og blev åreladt af Brieghel, så han kunne falde lidt til ro. Derefter blev han sat til at arbejde. En række papirer blev givet ham til underskrift. Guldberg lagde desuden nogle kladder foran ham, som han skulle afskrive og sætte sin signatur på. Det var vigtigt, at dokumenterne var skrevet med Christians hånd og ikke kun signerede af ham. Der skulle ikke være tvivl om, at det var Christians personligt udstedte ordrer. Så snart en ordre var underskrevet, blev den straks givet videre og udført. Rundt omkring i byen blev Struensees medhjælpere og ansatte helt ned til hans kusk arresteret. Det samme gjaldt sekretærer, officerer og administrationsfolk, der havde arbejdet for styret.

En af ordrene var særligt prækær og krævede omtanke. Hvem der var ophavsmand til ordlyden er usikkert. Til gengæld var beskeden klar og skrevet med Christians egen hånd: "Jeg har fundet det nødvendigt at sende Dem til Kronborg, da Deres opførsel tvinger mig dertil. Jeg beklager meget dette skridt, som jeg ikke er skyld i, og ønsker, at De vil angre oprigtig". Da var klokken omkring syv. Ordren blev givet til Rantzau, der nu gik til dronningen med en håndfuld officerer. Dronningens forgemak blev besat, mens kammerjomfruen Engel Marie Ahrensbach blev vækket og sendt ind til dronningen for at fortælle, at Rantzau stod ude i forgemakket. Da Caroline Mathilde fik beskeden fra kammerjomfruen, vidste hun, at noget var helt gal. Hun stod i hast ud af sengen, og kun iført sit nattøj løb hun hen mod døren til den hemmelige trappe, der førte ned til Struensees lejlighed, mens hun råbte: "Hvor er greven? Hvor er greven?". Da hun ad den hemmelige trappe nåede Struensees lejlighed, fandt hun døren bevogtet af soldater. Struensees kammertjener var der også. Han

fortalte dronningen, at Struensee tidligere på natten var blevet ført til Kastellet.

Der gik et kvarters tid inden Caroline Mathilde ad den hemmelige trappe vendte fortvivlet tilbage til sit soveværelse. Her ventede Rantzau og officererne med Christians forvisningsordre. Caroline Mathilde skældte Rantzau hæder og ære fra og kylede Christians ordre i hovedet på ham. Det var lige ved at komme til korporligheder, og Rantzau måtte holde sin stok op for sig. Caroline Mathilde forsøgte nu at komme ud af soveværelset for at finde Christian, men blev holdt tilbage af soldater. Forgæves forsøgte hun at appellere til soldaterne om at lade deres dronning komme igennem ved at sige, at de ikke behøvede at være bange for Rantzau. Snart indså Caroline Mathilde, at det ikke nyttede noget. Hun indvilgede i at tage af sted på betingelse af, at hun kunne få sine børn med sig. Efter nogle overvejelser gav man tilladelse til, at hun kunne få den seks måneder gamle prinsesse med sig til Kronborg. Den knap 4-årige kronprins måtte derimod blive.

Caroline Mathilde var endnu upåklædt og brokkede sig højlydt over at skulle klæde sig på for øjnene af Rantzau og officererne. Rantzau bad officererne om at vende hovederne bort. Hun blev interimistisk påklædt og fik til sidst en stor pels over sig. Derefter blev hun eskorteret ned til en ventende vogn. Sammen med en storgrædende hofdame, den lille prinsesse, hendes vågekone og en officer steg Caroline Mathilde op i vognen og kørte med rytters eskorte gennem Nørreport med kurs mod Kronborg. Klokken var da omkring ni, og det frøs ni minusgrader.

Dagen derpå

En sammensværgelse havde væltet Struensee, og enkedronning Juliane Marie havde taget magten i landet. Hvordan var sammensværgelsen blevet til? Det er ikke helt klart. Siden sommeren havde forskellige modstandere af Struenseestyret haft følere ude. Men der var for mange modsætninger og gammelt nag til at forene kræfterne. Den nye sammensværgelse havde først taget form hen mod jul. Arveprinsens tidligere lærer og nuværende kabinetssekretær, Guld-

berg, var en af hovedkræfterne, men nødvendigvis ikke initiativtageren. Han var kommet i forbindelse med de to højststående officerer, Köller og Eichstedt, der var indforståede med at deltage i komplottet. Utilfredsheden med Struensee var udbredt i militæret, så det var ikke noget problem for de to officerer at overbevise deres underordnede om at medvirke. Gennem Guldberg blev Juliane Marie og arveprins Frederik inddraget i planerne. Deres deltagelse var en ubetinget nødvendighed for at gennemføre kuppet. Ellers ville der være tale om landsforrædderi. Enkedronningen og arveprinsen legemliggjorde kuppets legitimitet. Med deres medvirken ville det være det kongelige dynasti, der tog affære og smed tronranerne på porten.

Forlydenderne om Christians forestående abdikation og Struensees fuldstændige magtovertagelse var blevet brugt til at overbevise enkedronningen om kuppets nødvendighed. De foregående års mange tilsidesættelser og ydmygelser af arveprinsen spillede også en væsentlig rolle for beslutningen om at medvirke. Men hvorfor deltog Rantzau i dette kup mod sin gamle ven fra Altona? Fordi han længe havde været i et åbenlyst modsætningsforhold til Struensee. Han havde endda sent på efteråret formelt brudt med Struensee og Brandt ved at tage til Hirschholm og frasige sig det værelse, han dér havde haft om sommeren.

Rantzau havde forestillet sig, at han skulle spille en central rolle i det nye styre, men var hurtigt blevet kørt ud på et sidespor. Desuden havde han regnet med, at Struensee kunne redde ham fra sine pågående kreditorer, hvilket Struensee havde nægtet. Men Rantzau havde et omskifteligt sind, og til sidste sekund var der tvivl om Rantzaus holdning hos kupmagerne. De tilstedeværende i arveprinsens gemak inden kuppet frygtede, at Rantzau ville løbe fra sit løfte om at medvirke, da han ikke var mødt op. Klokkeren kvart i fire var et par officerer derfor blevet sendt over i Prinsens Palæ for at hente greven. Man fandt ham siddende fuldt påklædt med en kop varm chokolade og en pipe tobak. Men Rantzau meddelte, at han var så slemt medtaget af podagra at han ikke kunne gå. Derfor måtte han transporteres over på slottet til de sammensvorne i en bærestol.

Kupmagerne havde fra starten været klar over, at et åbent oprør mod Struensee ikke ville lykkes. Derfor valgte man overrumplingens strategi. Det nyttede ikke noget at forsøge at overbevise Christian. Det gjaldt blot om at få hans underskrift på et stykke papir. Den havde man fået, og hele morgenen havde Christian travlt med at udstede ordrer. Christian blev desuden sat til at skrive et brev, hvori han bad enkedronningen om at befri ham fra de onde mennsker, der omgav ham. Et lignende brev til arveprinsen, hvori han bad ham støtte enkedronningen, blev også skrevet. Enkedronningen tilbagedaterede bagefter brevene til den 10. januar. På den måde blev kuppet påført en fernis af den legitimitet, som det i princippet manglede.

Imens havde rygterne om kuppet spredt sig i befolkningen i løbet af morgenen. Men ingen kendte den rette sammenhæng. Tusinder af københavnere samlede sig på slotspladsen. Dels for igen for at legitimere kuppet, dels for at berolige befolkningen måtte Christian vise sig på balkonen. Sammen med enkedronningen, arveprinsen og nogle hoffolk trådte han nu ud på den samme balkon, hvorfra han næsten præcis seks år tidligere havde modtaget folkets hyldest ved sin tronbestigelse. Jublen på slotspladsen ville ingen ende tage, da Christian viftede med et tørklæde og selv råbte hurra. Kuppet var blevet blåstemplet af københavnere uden, at de anede noget om, hvad der egentlig var foregået.

Op ad formiddagen måtte Christian igen træde frem for københavnere. Denne gang blev han puttet i en karet sammen med arveprinsen for at blive fremvist i byens gader. Det var en paradevogn med seks hestes forspand. Karet var omgivet af ridende hofmænd. Optoget bevægede sig rundt i den ekstatiske by, hvor københavnere fyldte gaderne, sad på tagene og råbte eller stod i vinduerne og hilste med lommetørklæder og hatte. Alle jublede over, at Struensees statskup var blevet afværget i sidste øjeblik, og at kongen dermed var befriet fra en krank skæbne. Christian havde det ikke godt. Et øjenvidne fortæller, ”hvorledes pøbelen, da vognen var lav og åben, ligesom kastede sig ind på ham, hujede og skreg, så jeg kendelig kunne se hans forlegenhed derved, og hvorledes han selv med hænderne ville holde dem fra sig dog uden at tale noget ord, men hans ansigt viste til fulde hans fortrydelse”. En anden iagttager

fortalte, hvordan hun græd bitterligt, da hun fra sit vindue så Christian bleg som et lig med ”den heftigste sjæleangst” malet i ansigtet blive slæbt omkring i byen i den prægtige paradevogn ”omringet af en skrigende og hujende pøbel, der ikke vidste, hvad den råbte hurra for”. Denne pøbel, der ikke var klar over, at ”kongens skælven og bæven” tog til for hvert et glædesskrig.

Som om det ikke var nok at hive den rædselsslagne Christian gennem gadernes inferno, blev han om eftermiddagen nødt til at afholde kur på slottet. Her viste Christian sig for det nye styres tilhængere, der var troppet op for at lykønske ham med hans redning. Christian trak sig dog hurtigt tilbage. Senere blev der spillet fransk komedie på Hofteatret. Også her måtte Christian indfinde sig i selskab med enkedronningen og arveprinsen. Christian havde stadig ikke sovet siden han efter nogle timers søvn var blevet vækket kl. 4 om morgenen. Han må have været ualmindeligt udmattet.

I løbet af aftenen og natten vendte den euforiske stemning i København sig til voldelige optøjer. Et stort antal bordeller blev stormet og raseret af folkemængden. Tilsyneladende tillod de nye magthavere københavnernes at gå amok. Først da mængden begyndte at bevæge sig fra de ydmyge gader mod det fornemme kvarter i Frederiksstaden, blev dragoner med dragne sabler sat ind for at stoppe optøjerne. Urolighederne blev døbt Den Store Udfejlsesfest med henvisning til, at de københavnske borgere fejede ud efter Struenseestyreusædelighed. Tilsyneladende så mange en sammenhæng mellem Struensees illegitime forhold til dronningen og hans opgør med den strenge lovgivning på sædelighedsområdet og hjælpen til børn født uden for ægteskab – og ikke mindst deres mødre. I Den Store Udfejlsesfests blanding af gemene pøbeloptøjer, hvor sanseløst berusede ballademagere gik amok, og almindelige borgeres forstillet moralske udfejlse lå dybere frustrationer og sociale spændinger. Umiddelbart efter urolighederne opstod rygter om bagmænd, der skjult bag store slængkapper ledede slagets gang.

Et par dage efter var der igen fransk komedie på Hofteatret. Programmet bestod af stykket *Dessertøren* og en ballet. Christian, enkedronningen og arveprinsen sad i den kongelige loge. Arveprinsen kunne glæde sig over at være kommet tilbage på sin retsmæssige plads ved siden af monarken. Kort efter

komediens start begyndte et barn blandt publikum at skribe. Barnet blev straks taget ud på gangen for ikke at forstyrre forestillingen, men fortsatte med skrig, nu endnu højere. En del folk blandt publikum vendte sig om mod lyden og begyndte at spørge til, hvad det var der foregik. Pludselig begyndte panikken at brede sig. Hvad var på færde? Var det en ny omvæltning, der var i gang? Folk rejste sig fra deres pladser og strømmede mod udgangen. På gangene masede folk ind i hinanden og kunne hverken komme frem eller tilbage. Få tilskuere blev roligt siddende tilbage i salen.

På grund af tilskuernes løben omkring på gangene, måtte vagterne uden for den kongelige loge sætte sig i beredskab. Larmen fra deres geværer og kommanderen forskrækkede Christian og gjorde ham mere bange, end han var i forvejen. Det var ikke mere end et par dage siden, at han til sin rædsel var blevet vækket om natten i sit soveværelse af indtrængende kupmagere. Nu var der vild tumult uden for hans loge. Han rejste sig og gik uroligt frem og tilbage i logen, som han nu prøvede at komme ud af. Med besvær holdt enkedronningen ham tilbage. Hun prøvede at berolige ham, men intet hjalp. Han var bange for, at nogen ville angribe ham. Andre gæster i teatret havde fået samme tanke. Var det et modkup igangsat af Struensee og Caroline Mathildes støtter? Efter et kvarters tid kom alle dog tilbage til salen nærmest skamfulde over deres ubegrundede panik. Stykket blev genoptaget og spillet til ende.

På samme måde som det var vigtigt for kupmagerne ved en hver tænkelig lejlighed at fremvise Christian som legitimering af deres gerninger, var det nødvendigt at iscenesætte kuppet som en befrielse. Her kom landets præster ind i billedet. En ting var, at biskop Harboe i slotskirken omtalte den hofdjævel, der som Satans redskab havde spredt ugudelighed og åndelig spedalskhed i landet. Alle vidste, hvem der var tale om og hvad prædiken handlede om. Men noget andet var, hvad man skulle fortælle resten af befolkningen. Gennem gudstjenesterne i landets kirker skulle befolkningen informeres. Søndagen efter kuppet blev der afholdt takkegudstjenester over hele landet. Præsterne udlagde begivenhederne som en befrielse af kongen fra onde og umoralske mennesker, der med vold havde holdt ham fanget. De ugudelige forbrydere havde tilranet sig magten og var godt på vej til at nedbryde samfundet. Men lykkelig-

vis havde Gud grebet ind. Han havde ladet den ærværdige enkedronning og hendes søn befri kongen, så alt nu igen var bragt i sin naturlige orden. Præster-nes ord var den officielle udlægning. Som enevældens loyale talsmænd kom- munikerede de begivenhederens rette tolkning til befolkningen.

Som ved en hver anden stor begivenhed gik lejlighedsdigterne i gang med at producere hyldestdigte i stride strømme. Mange andre gav også deres besyv med i besyngelsen af de nye magthavere. Eksempelvis skrev historikeren P.F. Suhm i et åbent brev til Christian: ”Længe nok har religion og dyd været hos os trådt under fødder; retsindighed, ærbarhed alt for længe forvist fra vore grænser. Dog er du o konge uskyldig herudi. En skamlig sammenrottelse af nedrige folk havde bemestret sig din person; gjort adgangen til dig umulig for alle retskafne; du så og hørte kun igennem deres øjne og ører”. Men nu havde enkedronningen og arveprinsen revet bindet fra kongens øjne, nu havde de hævnnet Christian og riget, frelst undersåtternes liv og givet magten tilbage til Christian.

Christians befrielse blev også fejret med dans og sang. En gruppe ama-gerbønder var den 17. januar taget ind til slotspladsen for at vise deres hyldest med en danseopvisning. Men slotspladsen havde været så fyldt, at de ikke hav- de kunnet udføre deres præsentation. Derfor blev de indkaldt til at vise deres færdigheder på et senere tidspunkt. Fastelavns mandag den 2. marts 1772 trop- pede de op på slottet og blev ført ind i Christians forgemakker, hvor kongen så dem danse og synge. En sang på 22 vers var komponeret til lejligheden, hvori det blandt andet hed:

Om Struensee havde haft magt
Han da vist havde lagt
Sig i vejen for os
Men kongen han selv var derhos

Nej, ikke engang amagerbøndernes glade dans ville Struensee have tilladt. Men heldigvis havde enkedronningen og arveprinsen med deres redningsaktion gi- vet både Christian og befolkningen friheden tilbage.

Domme

De fleste af de personer, der havde omgivet Christian i de sidste mange måneder var med ét borte. Struensee, Caroline Mathilde og Brandt sad indespærrede. Livlægen Berger, der hver dag havde tilset Christian, var også arresteret. Moranti og Jørgen havde siden afrejsen fra Hirschholm været holdt på afstand af Christian. Efter kuppet blev de af hofintendanten bragt til et arbejds hus for forældreløse børn, Det kongelige Christians Plejehus. Gourmand blev fjernet fra Christian og givet tilbage til den adelsmand, der i sin tid havde foræret hunden til kongen. Heller ikke Reverdil var der længere. Morgenen efter kuppet modtog Reverdil en skrivelse fra Christian skrevet med hans egen hånd: ”Jeg kan ikke se Dem i de første dage. Omstændighederne forbyder mig det. Christian”. Beskeden var uden tvivl konciperet af enkedronningen.

Dagen efter blev Reverdil for en sikkerheds skyld sat i husarrest, der blev ophævet efter fem dage. Samtidig fik han et vink med en vognstang. Han blev præsenteret for en formulering om, at man gik ud fra, at han foretrak et roligere ophold i sit fædreland fremfor at blive i kongens riger. Derfor blev han stillet frit til at rejse, og kongen ville naturligvis dække hans rejseomkostninger. Reverdil forstod beskeden. Han begyndte at gøre sig klar til at forlade København. Først ville han dog sige farvel til sin gamle elev. Derfor opsøgte han arveprinsen, der jo også havde været hans elev tilbage i første halvdel af 1760'erne og som han altid havde haft et godt forhold til. Reverdil blev modtaget af en afmålt arveprins. Reverdil spurgte, om han kunne få lov til at tage afsked med Christian. Arveprinsen svarede kort, at han ikke troede, at Christian havde tid til at se Reverdil. Reverdil forlod arveprinsen uden at have set Christian og påbegyndte straks sin rejse hjemad. Tilbage hos Christian var kun livkirurg Brieghel, kammerpage Schack og en lille håndfuld lakajer og pager.

Dagen efter kuppet nedsattes en inkvisitionskommission, der skulle kulgrave Struensees styre. Endnu en kommission blev nedsat med henblik på at undersøge Caroline Mathildes opførsel. Nielsen, Christians gamle lærer, blev udpeget til at gennemgå dronningens beslaglagte papirer. Han havde indtil sidste forår været dronningens kabinetssekretær, men var blevet fyret. Han havde siden måttet overlade både sin lejlighed på slottet og kongens bibliotek til Re-

verdil. Nu var han på banen igen. Med hensyn til kommissionerne var kortene pakket af enkedronningen. Guldberg, arveprinsens kabinetssekretær og sammensværgelsens grå eminence, sad med i begge kommissioner. Inkvisitionskommissionen holdt møder hver dag fra 9 til 16 og brugte mange kræfter på at undersøge tonsvis af beslaglagte papirer. Dernæst gik man i gang med at forhøre Gud og hver mand. Moranti og Jørgen blev hentet på Plejeanstalten for at aflægge vidneforklaring for kommissionen. Det var især episoden omkring Brandts angreb på Christian, man ville høre nærmere om.

Kommissionen ville i første omgang forsøge at bevise, at Struensee dels havde planlagt et statskup, dels at han havde stræbt Christian efter livet. Men efter en måned var man endnu ikke gået i gang med afhøringerne af hovedpersonerne, og de nye magthavere blev utålmodige. Især da det ikke rigtig var lykkedes kommissionen at finde noget, der for alvor beviste fangernes slette hensigter. Derfor var det magtpåliggende snart at få nogle tilståelser på bordet og få sat punktum for sagen. Først i slutningen af februar startede afhøringerne af Struensee og Brandt. Kommissionen mødte op hos de to statsfanger i Kastellet, hvor begge sad lænkede i deres celler. Struensee tilstod allerede efter den anden afhøring sit forhold til dronningen. Han udfærdigede derefter et forsvarskrift, hvori han redegjorde for sit politiske arbejde og hans bagvedliggende overvejelser. I et og alt – hævdede han – havde han forsøgt af tolke og udføre Christians ønsker.

Mens kommissionerne arbejdede på højtryk, konsoliderede de nye magthavere deres herredømme. Man fik Christian til at underskrive en forordning om oprettelsen af et nyt statsråd. Al politisk magt uden for statsrådet blev elimineret. Samtidig sikrede man sig mod, at Christians underskrift kunne misbruges. Eksempelvis kunne kollegiecheferne ikke forelægge deres sager direkte for kongen uden om statsrådet. Alle forestillinger fra kollegierne skulle først forelægges i statsrådet, hvor kongen så kunne underskrive dem. Det blev forbudt at adlyde en af Christian underskrevet ordre, før den havde været forelagt i statsrådet og igen bekræftet af kongen. Som under Struensee-regimet var Christian fange i sit eget kabinet.

Statsrådet kom til at bestå af den 69-årige Otto Thott, der også havde siddet i det gamle statsråd. Dertil kom J.O. Schack-Rantlou, der havde været kammerjunker for Christian i begyndelsen af 1750'erne. Admiral Römeling og von der Osten, der siden december 1770 havde taget sig af de udenrigske anliggender, fik også sæde i rådet. Af kupmagerne kom Eichstedt og Rantzau til at sidde med ved bordet. Også arveprinsen fik sæde i statsrådet. Enkedronningen ville dog sikre sig, at ingen løb om hjørner med hendes 18-årige søn. Derfor overværede hun selv rådets møder – under påskud af at hendes tilstedeværelse ville virke beroligende på Christian. Hun sad under møderne på en stol lige bag Christian.

Da inkvisitionskommissionen havde gennemgået utallige beslaglagte papirer og tilendebragt forhørene, indledtes sagerne mod Struensee og Brandt i slutningen af marts. Struensee og Brandt fik tildelt hver en forsvarer. Anklageren var generalfiskal F.W. Wivet. Struensee og Brandt fik desuden tildelt hver sin præst som sjælesørger. Der var ikke megen tvivl om, hvor det bar hen for de to anklagede. Under de 38 samtaler med præsten Balthasar Münter i de følgende to måneder blev Struensee langsomt omvendt fra radikal oplysningsidealist til frelst kristen. Sådan blev det i hvert fald udlagt af Münter. Foruden samtalerne med Münter brugte Struensee tiden i Kastellet på at skrive breve og forfattede desuden et skrift om Christians tilstand. Teksten blev aldrig fremlagt i kommissionen, men blev diskret opsnapet af arveprinsen, der sørgede for, at kun han og enkedronningen fik den at se. Det var i princippet også meningen. Struensee havde stilet skriftet til de personer, der for fremtiden skulle have med Christian at gøre.

Mens Struensee tilsyneladende angrede og forholdt sig eftertænksomt til sin skæbne, var Brandt ikke sådan at slå ud. Han var overbevist om, at han ville blive benådet – i hans egne øjne havde han jo ikke gjort noget alvorligt. Til sin mor skrev han: ”Mig kan man ikke være vred på længe ad gangen. Jeg har tilgivet alle, som Gud mig”. I stedet for at græmme sig over sin situation spillede han fløjte og sang arier i cellen. Provst Hee, der var Brandts præst, fik hurtigt vakt den religiøse åre hos Brandt, der ventede på sin dødsdom med sindsro. Brandts rolige optræden skyldtes nok mere hans tro på sin egen lykke end på

Gud. Fra Kastellet skrev han således et brev til Christian, hvori han beklagede sin opførsel. Han forstod kongens vrede. Men var det ikke – alt taget i betragtning – muligt, at han kunne slippe for straf og ved sin løsladelse få tildelt en amtmandsstilling i Holsten?

Kommissionen, der skulle undersøge Caroline Mathildes opførsel, blev efter en tid afløst af en egentlig skilsmissekommission. Et hav af vidner kunne bekræfte dronningens utroskab, men Caroline Mathilde nægtede til en begyndelse alt. Til sidst bukkede hun dog under for presset. Christian fik i selskab med arveprinsen overbragt Caroline Mathildes tilståelse af kommissionsmedlemmerne, da de vendte tilbage fra Kronborg efter et af forhørene. Arveprinsen skrev i sin dagbog, at Christian ”med en anstændig standhaftighed og et fuldkomment bifald anhører deres beretning, og er samme aften ret munter, ej sorgfuld eller fortrædelig”. Kongens ægteseng var blevet besmittet og en skilsmisse var derfor næste skridt. Den 6. april blev Christian skilt fra Caroline Mathilde.

Den 21. april afsluttede inkvisitionskommissionen sit arbejde, og lørdag den 25. underskrev kommissionen dommene. Struensee og Brandt blev dømt for majestætsforbrydelse. I dommen over Struensee hed det, at han havde sået mistillid til statsrådet hos Christian og derefter ladet ham afskaffe det. At han ”med foragt for religion, moral og gode sæder” havde ført landets styre og administration ud i kaos. Men hovedforbrydelsen var hans forhold til dronningen. Brandt blev dømt for at have lagt hånd på majestæten og for at have støttet Struensee i hans gerninger. Som straf skulle begge grever have deres grevelige våben sønderbrudt af skarpretteren, hvorefter den højre hånd skulle afhugges og dernæst hovedet. Bagefter skulle deres kroppe parteres og lægges på hjul og stejle. Deres afhuggede hoveder og hænder skulle til sidst sættes på stager. Begge blev dømt efter Danske Lovs forskrifter.

Dommene skulle nu overrækkes Christian, så han kunne godkende dem. Han havde stadig muligheden for at benåde dem eller formilde deres straf. Eller snarere; teoretisk set havde han muligheden. I realitet ville enke-dronningen og hendes kreds ikke acceptere andet en stadfæstelse af dommene. En diplomat kunne i en indberetning fortælle, at Thott, Osten og Schack-

Rathlou i statsrådet havde argumenteret for en formildelse af dommene – eventuelt ved at lade parteringen udgå af dommen. De andre statsrådsmedlemmer lod sig ikke overbevise. Da Christian om aftenen mødtes med statsrådet, gentog Schack-Rathlou sin holdning og sagde, at Christian sikkert ville angre det på sit dødsleje, hvis han fuldbyrdede loven i al sin strengthed. Christian spurgte, om dommen da ikke var affattet i fuldstændig overensstemmelse med lovene. Det var den, lød svaret, men Hans Majestæt havde i sin magt at tilgive. ”Nuvel”, svarede Christian, ”når det er efter loven, så må man også give loven sin gang. Når hovederne først er faldne, så er det folk lige gyldigt, hvad man gør med kroppene”. Efter sigende gentog Christian dette fem-seks gange.

Henrettelsen skulle finde sted tirsdag den 28. april. Tømremester Junge havde i de foregående dage bygget et solidt skafot ude på Østerfælled. Normalt foregik henrettelser på Vesterfælled, men i dette tilfælde var det nødvendigt med bedre plads til tilskuere og bevogtning. Om morgenen havde fangerne haft besøg af deres præster, hvorefter de i vogne blev ført fra Kastellet til Øster Fælled. Samtidig havde titusinder af nysgerrige københavnere samlet sig ude ved skafottet. De tilbageblevne i byen kunne fortælle, at gaderne lå øde hen. Et stærkt militært opbud prægede området, og selve skafottet var bevogtet af hele seks kæder soldater. Brandt blev som den første ført op på skafottet til bødlen. Efter sigende var han rolig og fattet. Bødlen smadrede først Brandts våbenskjold som en markering af, at Brandt havde mistet sin adelige værdighed, inden han gik i døden. Efterfølgende huggede bødlen med sin økse højre hånd af Brandt, derefter hans hoved. Til sidst blev kroppen parteret i fire dele. Kropsdelene blev i et reb firet ned på en rakkervogn, der skulle køre de parterede lig ud til Vesterfælled. Her skulle kropsdelene sættes på hjul og stejle, mens hænder og hoveder skulle placeres på lange stager.

Nu var det Struensee tur. Han havde under Brandts henrettelse siddet i sin vogn sammen med Münter, der forberedte ham på døden. Münter havde sørget for at få vognen vendt, så Struensee ikke kunne se, hvad der foregik oppe på skafottet. Men han har uden tvivl kunnet høre Brandts skrig og larmen fra tilskuerne. Münter fulgte nu Struensee op på skafottet, der flød af Brandts blod. Også Struensees våbenskjold blev smadret, hvorefter han fik højre hånd

hugget af. Da det kom til hovedet opstod problemer. Øksen fik ikke rigtig fat ved det først hug, og Struensee vred sig i smerte. Bødlen prøvede igen, men også denne gang faldt hugget dårligt. Først tredje gang blev hovedet skilt fra kroppen. Nu kunne man endelig gå til parteringen. Til sidst blev hans kønsdele skåret af og fremvist for mængden. Selv den mest tungnemme kunne næppe undgå at fange symbolikken. Under militær eskorte blev de henrettedes kropsdele ført ud til Vesterfælled og placeret på hjul og stejle. Da solen havde opvarmet ligdelene, begyndte de at dryppe.

Der gik næsten en måned før dommene over de andre arresterede faldt. Nogle blev løsladt, andre blev bortvist og en enkelt blev idømt fængselsstraf. Caroline Mathilde blev den 30. maj afhentet på Kronborg og sat på et skib, der skulle sejle hende til Celle i Hannover, der hørte under den engelske konge. Forinden havde hun grædende taget afsked med den 10 måneder gamle prinsesse Louise Augusta. Nogle dage senere ankom Caroline Mathilde til byen Stade, hvorfra hun rejste videre til Görhde, hvor hun blev indkvarteret, mens slottet i Celle blev klargjort til hendes indflytning. Fire måneder senere tog hun til Celle, hvor hun skulle bo.

Da nyheden om henrettelserne nåede Reventlow nede i Holsten, skrev han i et brev: ”Så blev Struensee og Brandt henrettet. Jeg indrømmer, at jeg skælvede, da jeg læste brevet, der informerede mig om det, og at jeg falder hen i den sorteste melankoli, når jeg tænker på, at den fyrste, jeg opdrog, er den eneste af sin slægt, der nogen sinde har ladet blod flyde for at hævne personlige krænkelse. Hvad vil hele Europa ikke sige?” Christians gamle hofmester var ikke blevet mindre hyklerisk med årene.